

ministru Nihčiču (relacija 4 : 1), ni bilo dovolj; počenjali pa so še druge stvari, tako da je bilo resno delo ustavodajne skupščine v smislu prvodecembrskih obljub o demokraciji in svobodi že vnaprej onemogočeno: centralizem je bil apriori edina možnost, čeprav je bil v resnici apriorna nemožnost Jugoslavije, kar se je pokazalo nedvoumno šele v dobi kneza Pavla (z ustanovitvijo hrvaške banovine na predvečer druge svetovne vojne), ko mora celo dvor pristati na rešitev, ki je bila tako tuja odločujočim političnim dejavnikom aleksandrijske ere.

Ob odlikah dela Engelsfeldove, ki so vsakemu poglobljenemu branju takoj zaznavne, in se zatorej na tem mestu nima nobenega smisla ustavljati ob njih, je potrebno omeniti nekatere zelo moteče stvari, zlasti pri navajanju imen. Še posebej slovenska nimajo prave sreče. Pavel Pestotnik je nenadoma Pavel Postojni (str. 14, opomba 16), da o posrbljanju ali pohrvatjenju Antona Kristana, Antona Korošca ali Franca Jankoviča (kajpak Antun K. in F. Janković) sploh ne izglubljamo besed. Ne glede na morebitno spačenost imen v virih bi bilo potrebno (vsaj iz človeške pietete ob tako temeljni in prvinski stvari, kot je ime, a tudi iz čisto pragmatičnih razlogov jasnosti besedila) navajati »neponašene« oblike (nekaj drugega je seveda transkribiranje v posamezne nacionalne fonetične oblike). Zameriti je tudi neustrezno označevanje vseh nedelavskih strank (edino te so bile enorazredne oziroma so takšne hotele biti) za meščanske, ker je to znanstveno nevzdržno, zgodovinsko pa netočno — preseči je treba ideološke označitve iz dni, ko so bila vsem znanostim natakknjena marksovska Hoffmannova očala, skozi katere se je videlo vse le v barvi krvi.

In če se sedaj ozremo še po pomenu dela Začasnega narodnega predstavništva za Slovence, moramo reči, da je njegova bilanca hudo problematična in sporna. Samo eno njegovo delo je preživelo »časov silé« — ljubljanska univerza. A še ta se je razvila v izrazito slovensko ustanovo mimo volje nekaterih »jugoslavenarskih« ne le političnih ljudi, ki so ji v začetku namenili »državotvorno« vlogo pri vzgoji pripadnikov fantomskega troedinega naroda SHS. Vse drugo je bilo izrazito negativno: za lep čas je ugasnilo avtonomno slovensko parlamentarno življenje, o nas pa se je brez nas odločalo izven nas, le nekoliko videza so slovenski politiki delali v »Belgradu«. Niti ne naredili.

Igor Grdina

Josip Rus Andrej, Pričevanja in spomini. O sokolstvu, Osvobodilni fronti in novi Jugoslaviji. Ljubljana : Borec, 1989. 396 strani.

Ko je bil leta 1863 ustanovljen v Ljubljani pod češkim vplivom Južni Sokol, po letu 1867 preimenovan v Telovadno društvo Sokol oziroma Ljubljanski Sokol, ni nihče niti pomislil, da bo to prvo slovensko športno društvo s svojim delovanjem aktiviralo ogromno Slovencev in povzročilo nastanek novega sokolskega gibanja, katerega značaj je bil do leta 1918 obramba pred tujim pritiskom in borba slovenskega naroda za politične, kulturne in ekonomske pravice v Avstro-Ogrski. Gibanje se je ukvarjalo izključno s telesno vzgojo in je bilo proti temu, da bi postalo privesek te ali one politične stranke. Kot so dejali, je temeljilo »na široki narodni miselnosti sloneči na svobodomiselnosti«. V stari Jugoslaviji, v novi politični klimi, pa je gibanje vse bolj dobivalo nalogo, da se zoperstavi idejam, ki so prihajale iz Sovjetske zveze, zlasti po letu 1929, ko je Sokol postal popolna režimska organizacija. Zakon, ki je takrat izšel, je v smislu diktature jasno določal, da so vsa vodstva imenovana in ne voljena. S tem so bila pri upravljanju organizacije dokončno uničena vsa demokratična načela. Ta Novi Sokol kot orodje v rokah diktature je bistveno spremenil svojo osnovno politično usmerjenost, tako da je, kljub temu, da je velik del prejšnjega Sokola podpiral spremembe, od pravega Sokola ostalo le še ime. Vse drugo se je oddaljilo od sokolske ideologije. Veliko članstva ga je zapustilo, mnogi pa so v okviru organizacije začeli boj za njegovo neodvisnost in samostojnost. Zeleli so, da Sokol postane zopet nepolitična telesno-narodna in moralno vzgojna organizacija brez strankarsko političnih ambicij. Ta boj, ki je zajel praktično le Slovenijo in se je vršil v Ljubljani, je bil vse bolj viden po letu 1935, ko se je načelnništvo Zveze Sokola kraljevine Jugoslavije iz Ljubljane preselilo v Beograd, v njem pa so na površje vse bolj prihajali France Lubej, Zoran Polič in Josip Rus, ki so na svojo stran začeli pridobivati vse več slovenskega članstva, zlasti potem, ko se je videlo, da se vlada povezuje z Italijo in Nemčijo. Po napadu na Jugoslavijo se je ta del organizacije priključil Osvobodilni fronti in začel boj proti okupatorju.

Temeljito se je o tem razpisal France Lubej-Drežnje v knjigi *Odločitve, Boj za demokracijo sokolstva na Slovenskem*, ki je izšla ob 40-letnici procesa na Taboru leta 1980. Gre v bistvu za nekakšno nadaljevanje spominov *Za sokolskim praporom*, kjer avtor opisuje dogodke od leta 1916, ko so ga vpoklicali v vojsko, do proslave ob dvajsetletnici Sokola v Ljutomeru 1923. Knjiga je izšla leta 1985, se pravi kasneje kot *Odločitve*. Malce drugače se je teme lotil Zoran Polič v knjigi *Vloga sokolske organi-*

zacije v zgodovini slovenskega naroda, Ljubljana 1952. Če želimo imeti celoten pregled nad zgodovino sokolstva na Slovenskem, pa seveda ne smemo iti mimo dveh del *Draga Stepišnika, Oris Zgodovine telesne kulture na Slovenskem* (Ljubljana 1968) in *Telovadba na Slovenskem* (Ljubljana 1974). To pa je v glavnem vsa literatura. Seveda gre še za nekaj samostojnih publikacij in člankov o posameznih družtvih. Malo, če pomislimo, kakšno vlogo je Sokol igral, vendar sorazmerno dosti, ko vidimo, da o nekaterih stvareh nimamo napisanega niti toliko. Zato smo veseli vsake nove publikacije, ki pride na knjižne police in obravnava sokolsko temo.

Letos je založba Borec izdala knjigo, ki sicer ne govori o sokolstvu, pač pa o enem izmed voditeljev tega gibanja v času med obema vojnama. Če smo bolj točni, ne gre za knjigo, kakršnih smo bili vajeni do sedaj. Gre za zbornik člankov, govorov, pisem in intervjujev Josipa Rusa, nekdanjega Sokola, pravnika, filozofa ter povojnega družbenopolitičnega delavca. Kot je napisal Jurij Perovšek, vsebuje zbornik 101 dokument. Tako spoznamo vsestransko dejavnost Josipa Rusa v vseh njegovih življenjskih obdobjih od zgodnjih let do prve svetovne vojne in udeležbe v bojih za severno mejo, nato od razčlenjevanja družbenih, političnih in filozofskih vprašanj v času med obema vojnama in v boju za demokratizacijo slovenskega sokolstva v drugi polovici tridesetih let, potem od Osvobodilne fronte v narodnoosvobodilnem boju, kasnejše graditve temeljev nove Jugoslavije in povojnega družbenopolitičnega dela do zadnjih izjav, ki jih je dal v vrsti razgovorov s predstavniki javnih občil. Dokumenti so natančno citirani, tako da jih v zapuščini, ki jo hrani Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, ni težko najti. Sicer niso navedene oznake oziroma številke, pod katerimi se nahajajo, vendar to ni niti potrebno.

Zbornik je razdeljen na štiri dele, ki se znotraj delijo na posamezne poddele. Preden začnemo »listati« po dokumentih nam Jurij Perovšek oriše Rusovo življenje in delo. Seznani nas z njegovo mladostjo, vstopom v sokolsko organizacijo (zavedati se moramo, da je bil Rus v prvi vrsti Sokol). Opiše nam burna gimnazijska leta, čas prve svetovne vojne in dogodkov po njej, ko je decembra leta 1918 zbral 20 sokolskih prostovoljcev, ki so odšli kot samostojna četa v sestav bataljona kapetana Miroslava Martinića v Podrožci na Koroškem in se januarja 1919 udeležili obrambnih bojev za karavanski predor, maja istega leta pa borbe na Gračarici. Nacionalno politično vodstvo v Ljubljani je namreč omahovalo, da bi samo poseglo v reševanje vprašanja slovenske severne meje, zato je to storil Rus sam. Takrat je nastopil trenutek, ki je pokazal eno njegovih življenjskih načel — zavest o nujnosti akcije, ko se odloča o narodu in njegovi zgodovinski usodi. Leta 1921 je končal študij prava, 1928 pa se je odločil še za študij filozofije, ker je menil, da se je v življenju treba dokopati do trdnih pojmov, da bi bile mogoče pravilne presoje in zanesljive odločitve. Vključil se je v demokratizacijo sokolstva (skupaj z Lubejem in Poličem) ter bil med predstavniki Sokola, ko je prišlo do znanega sestanka s komunisti 13. 1. 1941 v kavarni Majcen za Bežigradom. Od tod ga je pot peljala na ustanovni sestanek Osvobodilne fronte. Nato je moral v ilegalo in dobival številne dolžnosti. Tudi po vojni ni bilo nič drugače. Število funkcij, ki jih je opravljal, se ni zmanjšalo niti po upokojitvi. Zelo izčrpen življenjepis, ki bi se lahko primerno razširil, opremil z dodatnimi fotografijami in samostojno objavil. Res je Rusu posvečen že zbornik, toda menim, da bi s samostojno publikacijo o Rusu prodrli širše med ljudi in bi bilo 1000 izvodov (v tolikih je izšel zbornik) zagotovo premalo. Mnogim se namreč zdi zbornik, v katerem so objavljeni le dokumenti, malo preveč dolgočasen. To pa seveda ne pomeni, da je zanič. Zelo dober je, namenjen pa je zahtevnejšim bralcem.

Prvi del zbornika nosi naslov *Slovensko sokolstvo, vprašanja demokracije in dejanje Osvobodilne fronte*. Razdeljen je na štiri poddele: o idejni, moralni in družbeni vsebini sokolstva (14 dokumentov), o dr. Viktorju Murniku in njegovem prispevku k telesnovzgojnemu delu na Slovenskem (2 dokumenta), o neodvisnem pravosodju, etiki in načelnih vprašanjih družbenega reda (4 dokumenti) in o prelomnih letih slovenske zgodovine 1941—1945 (15 dokumentov). Dokumenti v tem delu nam dajo vpogled v Rusovo filozofijo, njegov način gledanja na sokolstvo, zlasti ko piše o disciplini, o odgovornosti, o narodu, državi in o moralni moči sokolstva. Seznanijo nas z dr. Viktorjem Murnikom, ki je v času od 1894 do 1904 izvedel temeljito preobrazbo telesnovzgojnega dela v Sokolu, in njegovim pomenom za razvoj ljudske telesne vzgoje, ter pokažejo Rusovo razmišljanje o etiki, pravu in slovenskem sodstvu. V zadnjem, četrtem poddelu so objavljeni Rusovi dokumenti, nastali v času od 1941 do 1945. V njih avtor razmišlja o demokratičnem sodstvu, o uradni rabi slovenskega jezika, o razmerjih med politiko in vzgojo.

Drugi del zbornika *Socializem in povojni čas* sestavljajo trije poddeli. Prvi je Ustvarjanje temeljev socialistične ureditve, ki ga predstavlja 9 dokumentov. V njih spoznamo Rusove predloge in načrte o kazenskem postopku, o ureditvi ljudskih sodišč, o ustavi Federativne ljudske republike Jugoslavije... V drugem poddelu so z 18 dokumenti predstavljeni avtorjevi nastopi v javnem življenju, njegovi članki, pisma in osebni zapisi o Borisu Kidriču, Ferdu Kozaku, Edvardu Kardelju, ljudski poslanki

Nini Pokornovi in poslancu Francu Černetu-Klemnu, o prvem maju, Osvobodilni fronti in samoodločbi narodov. V tretjem poddelu je prikazano Rusovo razmišljanje o telesni vzgoji in socialistični družbi. Telesna kultura je zanj izredno pomembna. To lahko sklepamo po vseh šestih dokumentih, ki so objavljeni.

Zelo zanimiv je tretji del zbornika z naslovom *Spomini in intervjuji*. Objavljenih je 21 spominskih zapisov in intervjujev, ki jih je Rus dal ob raznih pomembnih jubilejih Petru Božiču, Mancu Košir, Dragici Mordej, Nadi Mavrič, Miranu Sattlerju, Dušanu Željeznovu, Janezu Zadnikarju, Milanu Medenu, Bogomirju Šeficu in Bojani Žokalj-Jesih za razne revije in časopise. V njih spoznamo Josipa Rusa tudi z malo manj uradne strani, kako je kot prostovoljec doživljal borbo za severno mejo, v kakšnem duhu se spominja Visa; Kočevja, prvih stikov s predstavniki KPS, kaj je počel v prostem času, ki mu ga je vedno zmanjkovalo. ... Zadnji četrti del objavlja dokumente, v katerih spoznamo kaj so drugi mislili o Josipu Rusu. Pet tekstov, katerih avtorji so Edvard Kardelj, Sergej Kraigher, Maks Šnuderl in France Setinc, je nastalo ob visokih življenjskih jubilejih, sedem pa jih je bilo napisanih oziroma »prebranih« ob njegovi smrti. Njihovi avtorji so Viktor Konjar, Martin Ivanič, Tone Florjančič, Franc Setinc in Zoran Polič.

Ko vse te dokumente »predelamo«, nam je Rus še bližji. Bližje so nam njegove ideje, pogledi, misli, za katere se je boril, zavzemal in jih zagovarjal bodisi kot Sokol, bodisi kot pravnik, filozof, bodisi kot član Osvobodilne fronte in bodisi kot človek. Marsikateri dogodek nam je pokazan v novi luči, marsikateri razložen na njegov način. Mogoče se z določenimi njegovimi tezami niti ne strinjamo. Nič hudega. To ni več stvar zbornika. Ta je svojo nalogo opravil. In to zelo dobro.

Boris Rozman

Karel Šiškovič, *Znanstveno razmerje do vprašanja narodnosti*. Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1989. 370 strani. Studije, razprave, sporočila.

Ze pred časom, na vsak način pa ne kasneje od lanskega poletja, je nekako na klasičen način, brez javnih predstavitev in okroglih miz ter modnih založniških prijemov izšlo delo z zgornjim naslovom v knjižni zbirki Kulturna dediščina, Založništva tržaškega tiska. Ni odveč, če na tem mestu omenimo izredno prizadevnost urednika knjižnih izdaj te tržaške založbe, Marka Kravosa, ki je za izid knjige tudi najbolj zaslužen. Izredno poglobljeno spremno besedo je knjigi na pot in sopotniku mnogih bistvenih odločitev za slovensko manjšino v Trstu napisal Boris Race, dolgoletni voditelj Slovenske kulturno-gospodarske zveze v Trstu, osrednje organizacije Slovencev, ki živijo v Italiji.

Spise in razprave, ki so bistveni segment znanstvenega dela avtorja (knjiga je namreč izšla postumno), je zbral in uredil dr. Pavle Stranj, sodelavec Karla Šiškoviča ter znanstvenik Slovenskega raziskovalnega inštituta v Trstu. Obsežno, a žal le časovno omejeno bibliografijo so zbrale Ksenija Majovski, Magda Pavlič Maver in Serena Kozina Kapič. Iz bogatega opusa dr. Karla Šiškoviča je uredniški odbor odbral najbolj pomembna in značilna dela ter jih strukturiral po tematskih sklopih v naslednjih poglavjih: 1. Pristopi k narodnemu vprašanju, 2. Pogledi na italijansko politično prizorišče, 3. Temelji zakona za Slovence v Italiji, 4. Življenjska vprašanja manjšine, 5. Bibliografski popis 1962—1982.

Se posebno v prvem razdelku je nekaj zanimivih zgodovinskih razprav, ki ob tem, da osvetljujejo obdobje, ko je bilo citiranje Kardelja in Lenina že dovolj, da je bila razprava dobra, prinašajo tudi nekaj časovno objektivnih stališč, ki bodo zanimiva še za kasnejše znanstveno delo. V mislih imamo dela kot »Problematika manjšin kot poseben vidik narodnostnega vprašanja« ali »Vprašanje narodnih manjšin v Italiji in stališče strank«, ki segata na področje teorije in ideologije. Zgodovinsko obarvani so »Zapiski o stališčih italijanskega delavskega gibanja do nacionalnega vprašanja v tako imenovani Julijski Benečiji (do leta 1941)« ali polemični zapis »Temeljni problemi primorske politične zgodovine« ob izidu istoimenske Karmaunerjeve knjige, pa do recenzije »Nekaj misli v zvezi s knjigo prof. Pleterškega, posebej pa v zvezi s socialno demokracijo«. Tematsko nekako historično spadata v ta sklop članka o »Južni Tirolski« (s podnaslovom Nemško-italijanski odnosi od leta 1918 do leta 1968) ter razprava »Južna Tirolska — enkratnost ali zgled?«, ki je izšla ob izglasovanju južno-tirolskega paketa pravic za nemško manjšino.

Ob prebiranju vsega tega gradiva ostaja občutek, da je bil avtor nedvomno izredno temperamentna oseba, in izraz časa, v katerem je živel, ki pa danes ob zatonu ideologije ostaja le nekako anahronističen in brezbarven. Članki slonijo v glavnem na objavljeni literaturi ter so izrazito partijni v obrambi stališč in argumentov, ki so sad subjektivnega gledanja na vlogo delavskega gibanja v omejenem času in prostoru.